

Robert Kegan

IN OVER OUR HEADS: MENTAL DEMANDS OF MODERN LIFE, Harvard University Press, Boston, 1995

Keganovo delo, po konceptu nadaljevanje in dopolnilo knjige *'The Evolving Self'* (1982, Harvard University Press), je psihološki potopis. Predstavlja vznemirljivo popotovanje skozi različna območja vsakdanjega življenja moderne družbe - kot jih doživlja socialni psiholog. Čeprav knjiga obravnava vsakdanje življenje, nam ponuja popolnoma novo gledanje na vsakdanje izzive, dogodke, odnose...

Vsak avtor se mora pri svoji znanstveni obravnavi odločiti za določeno usmeritev. Keganova gnoseološka usmeritev postane očitna že kmalu po začetku in tudi sam jo natančno definira. Gre za konstruktivističen pristop k analizi posameznikovega znanja. Kegan predpostavlja, da sicer obstaja dualizem med subjektom spoznavanja in spoznavnim objektom, vendar pa ne obstaja ena sama možna ali pa pravilna interpretacija lastnosti objekta in odnosa med objektom in subjektom. Posamezniki lahko na najrazličnejše načine interpretirajo in dajejo pomene spoznavnim objektom. Schutz (*Kompendij socioloških teorij*, ur. Adam, F., ŠOU, Ljubljana, 1995: 94) je o tem povedal: »...žal ne vem natanko, kaj je realnost. Moja edina tolažba v tem neprijetnem položaju je, da svoje ne-vedenje delim z največjimi filozofi vseh časov«. Skratka, človek aktivno vstopa v oblikovanje odnosa do realnosti, stvarnosti. Posameznik ni pasivno bitje, ob katerega 'zadevajo' eksterni dražljaji in potem te dražljaje le absorbira. Posameznik aktivno oblikuje svoje izkustvo, svoj svet in svoje idejne konstrukte. To ima lahko zelo različne in celo protislovne posledice. Po eni strani lahko pripomore k večji permissivnosti in dopuščanju drugačnega ter celo razumevanju drugačnega, po drugi strani pa lahko pomeni prav nasprotno: zaradi aktivnosti pri konstruiranju svojega lastnega načina dojemanja sveta postane posameznik zaprt v odnosu do preostalih konstruktov. Kot pravi Kegan (1994: 204), '...actively blind to what we do not see and deaf to what we do not hear.'

Seveda se moramo vprašati, kaj je tisto, zaradi česar so nekatere posamezniki (ali skupine) tako odprti do drugačnih vrst gnoseoloških konstruktov in drugi zopet tako zaprti, celo izolirani (in

izolirajočij). Kot bi se uprašal znani konstruktivist Maturana, kaj je tisto v filo- in ontogenetskem razvoju je tisto, zaradi česar posamezniki oblikujejo tako različne niše?

Na to vprašanje nam Kegan odgovarja, ko nas vodi skozi različna območja vsakdanjega življenja. Temeljni pojem, s katerim operira, je 'red zavedanja' (order of consciousness). Red zavedanja je mentalna organizacija posameznika. Ta mentalna organizacija določa, kako bo posameznik razumeval svet, kako bo videl, kar vidi, in slišal, kar sliši. Avtor je v delu razvil koncept, na podlagi katerega je opisal pet redov zavedanja.

Pri tem je pomembna ideja razvojnega konstruktivizma. Posameznik lahko prehaja iz nižjih redov zavesti v višje. Začne z najnižjim, prvim redom zavedanja. Potem počasi napreduje in razvija višje rede zavedanja. Vendar pa to ne pomeni, da posameznik v življenju nujno doseže vse rede zavedanja sveta.

Prvi red zavedanja predstavlja začetno fazo razvoja posameznika. Traja od drugega leta starosti pa do približno šestega ali sedmega leta. Za prvi red zavedanja je značilna egocentrična konstrukcija socialnega sveta. Posameznik, ki je na tej stopnji, predpostavlja, da preostali vidijo svet kot on, da imajo enake namene, enake razlage, enake začetne točke. Sicer lahko dojame, da ti objekti obstajajo neodvisno od njega, ni pa zmožen ločiti svoje percepcije objekta in resničnih lastnosti objektov. V socialnih odnosih ni zmožen doumeti stališča druge osebe kot drugačno od svojega. Prav tako ni sposoben ločiti med drugo osebo in impulzi, ki prihajajo od te druge osebe, je pa sposoben ločiti med notranjimi občutki in zunanjiimi stimulacijami teh občutkov.

Okoli sedmega leta starosti se začnejo dogajati pomembne kvalitativne spremembe v posameznikovi mentalni organizaciji in prehod v drugi red zavedanja. Posameznik je sposoben ugotoviti oziroma dojeti, da obstajajo gnoseološki konstrukti, ki so drugačni od njegovega in da obstajajo ljudje, ki imajo drugačne namene kot on sam. Poleg tega razvije sposobnost za samokontrolo pri zadovoljevanju potreb in želja. Sposoben je tudi razumeti zapovrstje dogodkov, ki vključuje razmerje vzrok-posledica. Sposoben je kategorizirati objekte. Prav tako lahko prevzame vloge druge osebe in manipulira z drugimi ljudmi, da bi dosegel svoje cilje. Vendar pa ne more hkrati imeti svojega stališča in stališča druge osebe. Pri opisovanju drugega reda zavedanja je Kegan uporabil pojem 'durable category' - to bi lahko prevedli kot trajne kategorije. Pri oblikovanju trajne kategorije gre za proces oblikovanja, za proces

kategoriziranja; elementi določene kategorije postanejo elementi, ljudje itd., ki imajo določeno lastnost, zadovoljijo določene kriterije. Temeljni princip je razmeroma preprost; stvari, drugi ljudje in 'self' (sebstvo), ki jih vidimo kot trajne kategorije, vsebujejo svoje lastne fizične lastnosti, namene, preference ali sposobnosti, ki v resničnosti sploh ne obstajajo. Kategorije v resničnosti ne obstajajo. Ta ničejanska predpostavka je temeljna implicitna predpostavka Keganovega dela. 'Durable categories' obstajajo le kot deli gnoseoloških konstruktov ljudi, ki so višje od prvega reda zavesti.

V času, ko je posameznik v obdobju najstništva, se pri večini zgodijo nove kvalitativne spremembe v mentalni organizaciji. Posameznik, čigar mentalna struktura je na tej ravni, postane zmožen abstraktnega razmišljanja. Razmišlja lahko hipotetično in deduktivno. Formira kategorije, katerih elementi zadovoljijo negativno definicijo in negativno zastavljene pogoje. Popolnoma spontano se zaveda skupnih občutkov, dogovorov in pričakovanj, ki imajo prednost glede na individualne interese. Stopnja empatičnosti postane mnogo večja. Posameznik lahko ne le loči svoje stališče od stališča drugega, kot je značilno za drugi red zavedanja, ampak lahko celo internalizira stališče drugega. To stališče postane v procesu internalizacije konstitutivni element posameznikovega izkustva in osebnosti. S tem, ko posameznik pridobi zmožnost internega prestopanja na stališče drugega, postane popolnoma socializirana oseba. V svoji mentalni organizaciji ima opremo, ki mu omogoča bivanje v družbi z drugimi brez kršenja dominantnih vrednot in norm svoje referenčne skupine oziroma skupnosti. Tretji red zavedanja očitno omogoča posamezniku, da lahko brez konfliktov biva s svojim socialnim okoljem, ki narekuje določene norme za vzdrževanje družbenega reda.

Toda družba narekuje še številne druge norme. Ti sicer nimajo značaja formalno določenih pravil, ampak implicitno obstajajo kot neozaveščeni delu pravil. Toda če teh pravil posameznik ne upošteva, zaide v različne težave. Te zahteve so posledica prehoda iz tradicionalnega v moderni način življenja, iz tradicionalne v moderno družbo. Avtor nas vodi skozi različna območja modernega življenja in predstavlja zahteve, ki jih 'modernost' postavlja pred nas. Posameznik ima lahko v življenju vlogo starša, intimnega partnerja, pojavlja se na področju dela, doživlja raznovrstnost, diverzificiranost sveta, obiskuje različne vrste psihoterapije, se izobražuje itd. To so področja, ki jih Kegan predstavlja v svojem delu. In katere so zahteve, ki preraščajo tretji red zavesti?

Pri opravljanju vloge starša naj bi posameznik ne le skrbel za družino, kot mu nalagajo običaji, ki jih narekuje okolje, ampak tudi sam aktivno določal pravila, ki veljajo v okviru določene družine in vloge, ki so jih dolžni člani družine izvajati. To pomeni, da morajo starši izoblikovati svojo vizijo družinskih odnosov, preostalim članom družine predstaviti to vizijo in tudi poskrbeti, da se bo uresničila. Pri tem ne zadostuje, da svojim otrokom zagotavljajo le materialno osnovo za preživetje in emocionalno oporo, aktivno morajo skrbeti tudi za razvoj mladih. Pri izvrševanju svojih nalog se morajo ne le zavedati meja med generacijami, ampak morajo tudi sami sodelovati pri oblikovanju in izvajanju le-teh. Te meje se postavijo tako otrokom, kot tudi staršem. Še posebej pomembno pa je postaviti razločne meje vpliva zunaj meja družine.

Če bi lahko rekli, da so pri opravljanju starševskih nalog pričakovanja na določen način izpopolnjena, pa tega ne moremo reči za intimne partnerske odnose. Skupno življenje postavlja pred nas številne ovire, zaradi katerih se partnerja začneta zavedati velikih razlik med seboj; zato tega je nujno, da ohranita psihološko neodvisnost. Tako morata imeti izdelano podobo o sebi kot drugačnem bitju. Partner mora podpirati razvoj drugega. Razumevanje drugega partnerja mora vsebovati določeno stopnjo empatije. Komunicirati morata neposredno, brez pridržkov. Pomembno je, da se oba zavedata, kako njuna osebna preteklost vpliva na njiju in s tem tudi na njun odnos. To zavedanje morata oba upoštevati pri uravnavanju odnosa.

Na delovnem mestu od posameznika ne pričakujejo le, da bo opravljal naloge, ki mu jih bodo nalagali predpostavljeni. Spremenjena narava človekovega dela - v čedalje manjši meri jo označujejo repetitivne naloge - zahtevajo drugačen način. Posameznik mora postati lastnik svojega dela. Postati mora sposoben videti pomembne razlike med dvema pojmom, pojmom zaposlitev in delo. Kako bo posameznik opravil delo, je stvar njegova samega. Gre za monopol eksperta nad ekspertizo. Pri tem mora biti posameznik iniciativen in kritičen do sebe. Voditi ga mora njegova lastna vizija, lahko bi rekli, da je kreator svojega delovnega mesta. Vendar pa ta široka 'pooblastila' pomenijo, da je posameznik neposredno odgovoren za vse, kar se mu pripeti pri delu. Pri tem se ne smem ne more sklicevati na zunanje dejavnike. Da bi lahko popolnoma zadostil tej zahtevi, mora tudi spremeniti odnos do organizacije. Nanjo ne sme več gledati s stališča svoje parcialne naloge; organizacijo mora videti kot celoto. Nanjo mora gledati 'od zunaj'.

Precej obsežno poglavje je Kegan namenil tudi psihoterapiji. To je za slovenske razmere manj zanimivo, toda v ZDA so se različne oblike psihoterapevtske pomoči zelo razširile in postale razmeroma pomemben segment vsakdanjega življenja. Različne oblike psihoterapije morajo ljudi pripravljati na to, da so sposobni sami prevzemati odgovornost za svoja življenja v svoje roke. Pri tem se morajo postaviti na svoje noge na emocionalnem in intelektualnem. Namesto da manipulirajo z okoljem, da bi dosegli svoje lastne cilje, naj svojo energijo usmerijo na krepitev samozavesti in spodbujanja sebe samega. Svoje standarde naj oblikujejo na temelju svojih lastnih izkustev in ne na temelju tujih pričakovanj. Skratka, posameznike je treba voditi pri preoblikovanju v samoformirajoča, neodvisna bitja, ki bodo svojo identiteto iskala v sebi in ne v svojem okolju.

Zelo pomembno področje vsakdanjega življenja je tudi izobraževanje, še posebej zaradi velikega in še vedno rastočega števila odraslih, ki se dodatno izobražujejo. Problem, ki postaja po Keganovih besedah očitno, je v preveliki praktičnosti usmerjenosti večine odraslih, ki se dodatno izobražujejo. Vzroki dodatnega izobraževanja so predvsem pragmatični - da bi se naučili spretnosti, ki bi jim omogočile opravljanje določenega dela - in ne 'idealistični', torej zaradi svoje osebne rasti. Vendar pa koncept izobraževanja na dodiplomski ravni ne ustreza osebnim potrebam in pričakovanjem po 'vajenskem' učenju posameznih spretnosti. Pred posameznikom so zato določene zahteve, ki izvirajo iz drugačne narave izobraževanja. Posamezniki morajo demonstrirati sposobnost kritične perspektive v odnosu do učnih materialov. To pomeni, da morajo dvomiti celo o najbolj temeljnih premisah. To pomeni, da morajo biti usmerjeni k samemu sebi, iniciativni in predvsem samostojni pri postavljanju ciljev in meril. Videti se morajo kot eden aktivnih ustvarjalcev kulture, zato morajo biti kritični tudi do kulture same. Ni dovolj, če posameznik vidi kulturo le kot sklop vrednot in norm, ki jih le pasivno internalizira. Dejavnost refleksije mora posameznik razširiti na vse.

Ob teh zahtevah je več kot očitno, da mentalna organizacija tretjega reda zavedanja ne more omogočiti zadovoljitve teh zahtev. Torej obstaja še nek višji, četrti red zavesti. Lastnosti te stopnje mentalne organizacije pa to omogočijo. Transkategorični način mišljenja, značilen za tretji red zavedanja, evolvirava v kompleksen sistem. Vse, kar je posameznik doživljal kot del svoje subjektivnosti, postane objekt njegovega spoznavanja, razmišljanja in obravnavanja. Abstraktno razmišljanje, ki ga je razvil v tretji fazi,

postane objekt njegovih misli. Začne formulirati in določati odnose med posameznimi abstrakcijami. To pomeni, da začne razvijati določeno ideologijo, svojevrsten sistem idej o urejenosti sveta. Tudi občutek brezpogojne pripadnosti določeni skupini in občutek podrejenosti širšemu sistemu vlog in norm postane objekt posameznikovega pogleda na svet. Posameznik se vidi kot celoto, ki aktivno sodeluje pri oblikovanju oblik družbene urejenosti, še posebej na interpersonalnem nivoju, ki se ne dviga na raven institucionalne urejenosti. Pri določanju vedenj v posameznih situacijah se izoblikuje ideja preferenčne stopnje, ki jo posamezna vloga ima v določenem trenutku. Notranja subjektivna stanja in samozavedanje prestopijo iz subjekta v objekt. S tem odmikom posameznik v sodobni družbi lahko začne aktivne procese samoregulacije, oblikovanja sebstva, identitete, avtonomije. Posameznik nastopi kot samoformulator in razmeroma samostojen ustvarjalec vezi s svojim socialnim obdobjem. Vse to so premiki, ki omogočajo zadovoljevanje zahtev, ki jih posamezniku postavlja moderna kultura.

Obstaja pa še ena, najvišja stopnja, peti red zavedanja. Posameznik premakne sistem, odnose in vse, kar je sposoben skonstruirati iz sebe kot subjekta v položaj objekta spoznavanja. Formira se nov, transsistemski način organiziranja realnosti. To pomeni več kot le priznanje, da so možna tudi drugačna stališča in forme spoznanja. Preskok je mnogo bolj radikalen. Posameznik sebe in drugega ne vidi več kot enoten sistem ali formo. Gre za kritično refleksijo samega sebe, za refleksijo česar koli, kar je bilo v subjektu v četrtem redu zavedanja. Ideologija, ki jo je posameznik izoblikoval, postane objekt, na mesto ideologije pa stopi trans- ali postideološki konstrukt. V videnju sveta išče paradokse, nasprotja, vzpostavlja nove formulacije, ki so mnogo širše od starih, parcialnih. Pojavijo se nove oblike dojemanja sebe in drugega. Celote ni več. Opazi kompleksnost in mnogovrstnost objektov spoznavanja. Institucije in druge oblike družbenih odnosov, ki jih je bil človek v četrtem redu zavedanja zmožen postavljati in formulirati, postanejo objekt njegovega razmišljanja. Celotna zmožnost za samooblikovanje, ki jo Kegan predstavlja kot veliko pridobitev modernosti, postane objekt posameznikove kognicije.

Keganu je uspelo napisati zelo berljivo in razumljivo knjigo. Toda morda je bil pri tem kar preveč uspešen. Prav razumljivost - ta je namerna, ker je na račun zapletenosti prejšnje knjige *'The Evolving Self'* slišal številne kritike - lahko pri bralcu zbudi neprijeten občutek, da avtor občasno pretirava s koketiranjem s popularnimi načini pripovedovanja.

Drugi očitek, ki ga lahko namenimo temu delu je, da usakdanje življenje razume preveč 'ameriško'. Kegan ponavlja pogosto napako ameriških družboslovcev, ki ameriške razmere in okoliščine prepogosto posplošujejo na ves svet. Sicer ne moremo zanikati določene (velike) podobnosti med različnimi modernimi družbami, vendar pa Kegan premalo upošteva, da so moderne družbe nastale na različnih osnovah, zato da v isti koš tlači Japonce, severne Američane in pripadnike bele manjšine v južni Afriki. Najbrž bi težko predpostavljali, da pripadnike vseh teh družb tarejo identični problemi. Taka poenostavitev je prevelika celo za ameriško družbo samo. Pozornemu bralcu ne more uiti dejstvo, da Kegan v argumentiranju in predstavljanju svojega teoretskega konstrukta uporablja zgolj primere iz življenja 'značilnih' članov ameriškega srednjega razreda. Kljub temu pa gre za teorijo s precejšnjim eksplanatornim potencialom.

Borut Rončević